

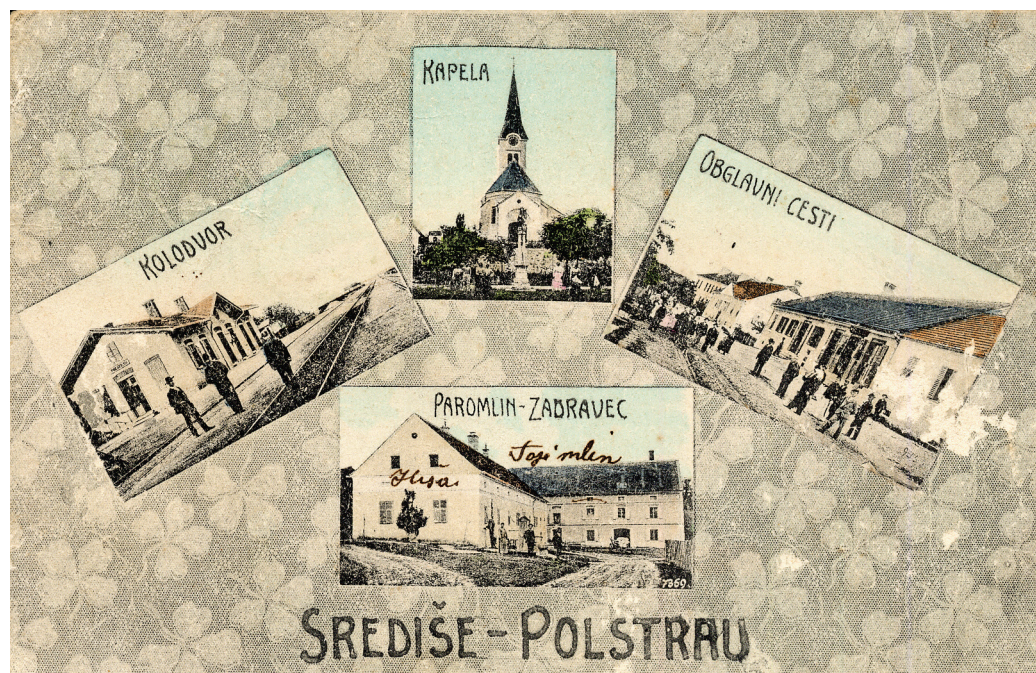
Nataša MAJERIČ KEKEC¹

Vsakdanje življenje na ormoškem področju med 1. svetovno vojno

Avtorica v prispevku obravnava življenje v zaledju, težave navadnih ljudi, načine, kako so se spopadali s težkimi časi, kakšne nasvete, zahteve jim je delila in postavljala država. Za prispevek je uporabljeno spisovno in grafično arhivsko gradivo, ki ga hrani Zgodovinski arhiv na Ptuj.

Mobilizacija

Ko je bila v Ormožu in okolici 26. julija ob 12. uri razglašena delna mobilizacija neaktivne vojske in dela črnosrajčnikov in ko ji je 31. julija sledila še splošna mobilizacija, je zastalo vse delo. Možje in fantje so se zbirali po gostilnah, kjer je vršalo kot v panjih.

Razglednica Središča ob Dravi: železniška postaja, kapela, glavna cesta, Zadravčev mlin, leta 1911, SI_ZAP/0219 Zbirka razglednic, št. 889.

¹ Nataša Majerič Kecec, višja arhivistka, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Vičava 5a, 2250 Ptuj, e-pošta: natasa.majeric-kecec@guest.arnes.si

Razglednica Ormožja – veduta, leta 1917, SI_ZAP/0219 Zbirka razglednic, št. 752.

Samski fantje so po pripovedovanju vriskali in peli, vsi ostali pa so hodili sklonjenih glav in se tolažili, da bo vojna kratkotrajna. Vojaki so na fronto odhajali z vlaki, tako so bili kolodvori videti kot mravljišča. Vlak za vlakom je odvažal mobilizirance, dokler niso odšli vsi.²

Spremenjeno življenje

Z vojno se je udobno življenje končalo. Veljati so začeli novi ukrepi, ki so poostrili nadzor nad železniškimi progami in cestami, vpeljan je bil tudi strog nadzor nad prebivalstvom glede dela ter v pogovorih izraženega protivojnega mišljenja.³

Dečki v starosti od štirinajst do osemnajst let so bili deležni predvojaške vzgoje. Vključeni so bili v organizacijo Mladinski strelci (Jungschütze) in so po končanih vajah opravljali stražarsko službo.⁴

Po vseh občinah se je organizirala straža med 19. in 3. uro zjutraj. Vsak posestnik je moral poslati eno sposobno osebo (med njimi so tudi ženska imena!) pravočasno in na tisti dan, ko je bila na vrsti po določenem razporedu. Stražila sta po dva skupaj in pazila ter gledala, če so se kje pojavile tatvine ali pa požari. Stražarji so bili pod nadzorom orožnikov (vojaško organiziran organ, deželna policija, ki je skrbelo zunaj večjih mest za javno varnost).⁵

2 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 8.

3 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 11–12.

4 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 13.

5 SI_ZAP/0007 Trška občina središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, spisi za leto 1918, Knjižica županstva občine Obrež: seznam oseb, ki so stražile z datumi straženja (november 1914–julij 1915).

Vsem občanom!

Vamislju ukara skr. okr. glavakarstva v Štiji. Šk. 703 se mora po vseh občinah ikoršivati ponočna straža in sicer soltg te me zvečer do 6 te me zjutraj.

Ka stražo mora vsak hišni posestnik poslati sposobno osebo pravočasno in tisti dan ki mu je obložen. Straža obstojnik 2. možev kateri imajo posebno nalogo nasledovati ta. vime požare v št. ob. ter iste takej jasik obi. madn. Straže se hit po skr. orožništvu matgorovane

^{- kontrolorsku do me. nima strážit}

h. št.	Ime	Datumi
1	Salomon Marija	5 nov.
2	Salomon Rora	" "
3	Kosi Matjaš	6 "
4	Kuust Joan	" "
5	Trstenjok Jožef	7 "
6	Vrbavici Marija	7 "
7	Serec Joan	8 "
8	Glavnik Jožef	" "
9	Vapotii Jakob	9 "
10	Rakovce Joan	" "
11	Rausl Joan	10 "
12	Školiber Joan	" "
13	Hamberger Jakob	11 "
14	Rausl Anton	" "
15	Čerček Anton	12 "
16	Rausl Joan	" "

Knjižica županstva Občine Obrež: seznam oseb, ki so stražile, z datumi straženja (november 1914–julij 1915), prva in druga stran, SI_ZAP/0007 Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, spisi za leto 1918.

Narodnostne težave in odnos do Slovencev (aretacije in preganjanja)

Istočasno z mobilizacijo se je začela gonja proti Slovincem, ki so se zdeli nevarni ali politično nezanesljivi. Izvajale so se številne aretacije in hišne preiskave. Slovenci so bili sumljivi samo zato, ker so bili zavedni. Žal se je razbohotilo med krajanji tudi ovaduštvo, posledica katerega so bile aretacije in zapiranje.⁶ Marsikdo je bil zaprt brez zaslišanja. Med drugim sta bila iz Središča odpeljana v zapor v Gradec vodja sokolov Srečko Dogša in učitelj Franjo Serajnik, nato pa še delavka Tereza Primožič. Slednja dva sta bila po nekaj mesecih zopora izpuščena, Dogša pa je na žalost v zaporu umrl.⁷ Prav tako so vzeli prostost nadučitelju na šoli Sv. Lenart pri Veliki Nedelji (danes Podgorci) Francu Megli, ki se je moral zagovarjati pred vojnim sodiščem na Ptujju zaradi hujškaškega govora, ki ga je imel po maši pred cerkvijo, s tem govorom pa je nadaljeval tudi po cesti in v šoli. Dobil je eno leto težke ječe.⁸ V zaporih so Slovence mučili, zasramovali, nekatere tudi ustrelili. Oblast je v juliju 1914 razglasila hitro sojenje (nagli sod).

6 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 11–12.

7 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 8–9.

8 Štajerc, (1914, letnik XV., št. 44), Razno, str. 6.

Vojni ujetniki

Delo na polju in v hiši so v celoti morale prevzeti ženske. Še prav posebej težko jim je bilo zaradi pomanjkanja vprežne živine, ki so jo oddali za vojaške namene (kmetje so zaradi pomanjkanja konj pri svojem delu začeli uporabljati vole⁹). Da bi jih vsaj na neki način spodbudila, jim je država namenila denarno podporo, ki se je povečevala s trajanjem vojne. Žal pa je ta denar marsikatero žensko zapeljal, da so ga začele zapravljati za pijačo po gostilnah. Da bi vsaj delno nadomestili pomanjkanje moške delovne sile, so občine začele najemati vojne ujetnike za delo na poljih. Tako je Občina Središče julija 1915 naročila in tudi dobila 20 vojnih ujetnikov. Najprej so jih nastanili v žrebčarni, nato pa v šolski stavbi v Grabah. Za hrano in njihovo nastanitev je država prispevala 1 krono in 40 vinarjev, kasneje je prispevala samo še 80 vinarjev, ujetniki pa so za celodnevno delo dobili plačilo v višini 30 vinarjev. Ujetnike sta nadzirala dva avstrijska vojaka, kasneje jih je nadziral samo še eden. Po narodnosti so bili večinoma Rusi in Poljaki. Kar hitro so se vživeli v življenje pri nas, tudi domačini so jih lepo sprejeli, le na način dela na polju so se težko privadili. Po koncu vojne so nekateri ostali pri nas, dva sta se celo poročila z domačinkama.¹⁰

Begunci iz Galicije

V te kraje so bili zaradi pomanjkanja taborišč nastanjeni begunci iz Galicije. Tako je že septembra 1914 prispelo v Središče 108 oseb, ki so jih nastanili v žrebčarni in v šolsko poslopje v Grabah. Nato jih je nekaj odšlo v taborišče v Lipici, ostalih 59 pa je dobilo prostore v hiši št. 187 v Središču. Julija 1916 so se vrnili na svoje domove.¹¹

Goljufi na deželi

Na podeželju so se pojavili goljufi, ki so hoteli izkoristiti vojne razmere za svojo obogatitev in so kmetom govorili, da jim bo vojska vzela mlado živino. Če se želijo temu izogniti, naj živino prodajo njim. Tako so lahkoverni kmetje res po nizkih cenah začeli prodajati svojo živino. Prav tako so goljufi prepričevali kmete, ki so vojski oddali svoje konje, v zameno pa so dobili potrdila – listke, da tudi ti listki ne veljajo prav veliko, nato so jih odkupovali po nizki ceni.¹² Še najraje so si za žrtve izbirali ženske, katerih moške so bili v vojski, same pa se niso spoznale na ceno živine. Prav tako so po podeželju hodili goljufi, ki so hoteli kmete prepričati, da jim bo vojska vzela žito in druge gospodarske pridelke, naj jih torej raje prodajo njim. Zato je c. kr. namestništvo v Gradcu izdalo razglas z zagotovilom, da ne bo nihče jemal ničesar brez plačila, kar se je kasneje izkazalo za neresnično.¹³

Prepovedi, zaplembe, rekvizicija, odkupi, preskrba s hrano

Že takoj na začetku vojne so bile določene najvišje cene življenjskih potrebščin, seznam pa so nato sproti dopolnjevali. V tem seznamu so bili zraven žita in moke še riž, krompir, kislo zelje, čebula,

9 Štajerc, (1915, letnik XVI., št. 6), Pomanjkanje konj, str. 5.

10 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 13–14.

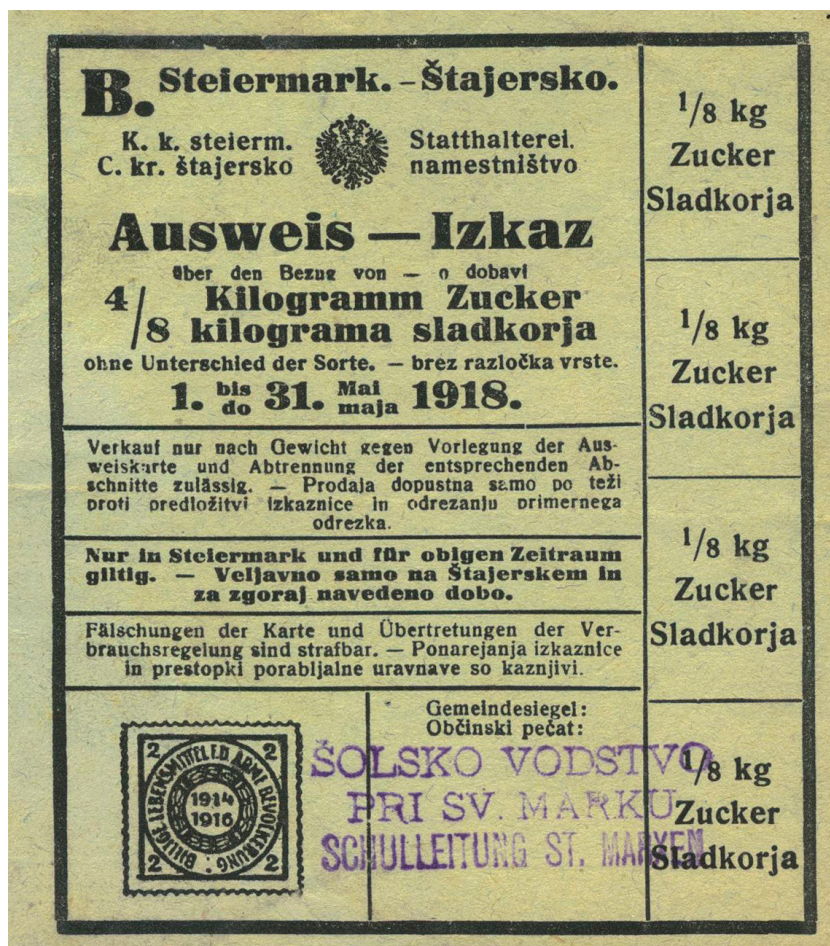
11 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najzer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 15.

12 Štajerc, (1914, letnik XV., št. 29), Svarilo, str. 4.

13 Štajerc, (1914, letnik XV., št. 29), Razglas, str. 4.

česen, kava, sladkor, sol, olje, meso, mast, mleko, maslo, jajca, drva, premog, otrobi in bencin.¹⁴ Z določitvijo najvišjih dovoljenih cen je oblast želela omejiti pri prodaji in nakupu oderuško in nesramno navijanje cen.

Skozi celotno vojno obdobje je bilo izdanih mnogo prepovedi in omejitev, ki so se nanašale na zasebno uporabo živil ter na predmete, ki so služili različnim vojaškim potrebam. Med drugim je bila prepovedana prosta prodaja govedu in konj. Med živili sta bila prepovedana prosta prodaja fižola, krompirja ter izvoz svinj in vina. Da se ne bi pojedlo preveč kruha, je bilo družinskim poglavarjem (očetom) naročeno, naj družinskim članom delijo kruh po kosih! Potrošnja mleka in zakoli domače živine so bili natančno določeni, za kruh, sladkor in maslo pa so bile vpeljane karte – nakaznice, ki jih je dobilo vsako gospodinjstvo določeno število na teden. Te karte je na začetku izdajala občina, kasneje (od 18. februarja leta 1917 dalje) pa kar vodstvo šole.¹⁵ Prve karte za moko in kruh so dobili prebivalci meseca marca leta 1916. S posebnimi nakaznicami je bila določena tudi količina žita za mletje.¹⁶

14 Štajerc, (1914, letnik XV, št. 27), Maksimalni tarif., str. 6.

15 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravljal A. Klasinc) – izpiski za leto 1917.

16 SI_ZAP/0204 OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1914–1918.

Živilske nakaznice za moko, vojno kavo, krompir, milo in pralni prašek, sladkor in tobak, SI_ZAP/006 Zbirka muzejskega društva Ptuj 1605–1961, šk. 46, ovoj 6/1.

Vodja šole pri Veliki Nedelji Preindl je o teh kartah v šolski kroniki zapisal: »Na karte so revnejši sloji prebivalstva dobili na določeno obdobje določene količine za dostojno preživetje nezadostne količine kruha, moke in drugo. V zadnjem letu vojne (1918) so na karte že dobivali obutev, perilo, obleko (tudi papirnato) in tobak. Piva se je varilo malo, žganjekube so usabnile, le vino je še bilo na dosegu rok in se ga je tudi veliko popilo.«¹⁷

Večkrat se je v času vojne popisalo stanje domače živine in perutnine, zaloge zrnja, krompirja in stročnic (grah, fižol...), kar je služilo kot osnova za prostovoljne in prisilne rekvizicije.

Te popise je izvajala vojska od hiše do hiše in pogosto so se do prebivalcev obnašali nasilno in surovo. Na podlagi teh popisov se je potem predpisovala oddaja hrane. Za opravljanje takih in drugačnih »prikupnih« poslov (rekvizicije) je oblast kaj rada porabila tudi učitelje.¹⁸

17 SI_ZAP/0204 OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1914–1918.

18 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravil A. Klasinc) – izpiski za leto 1917 in SI_ZAP/0204 OŠ Velika Nedelja, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1914–1918.

V strahu, da bi zaradi obvezne oddaje hrane sami trpeli lakoto, so ljudje začeli skrivati pridelke (zrnje v sode, krompir in koruzo so zakopali na njivo ali v vinograde,¹⁹ mast so skrili v posode v kletah, v hlevu pod jasli...).

Ker so velike količine zrnja morali oddajati državi, prebivalstvo pogosto ni imelo kruha; ker ni bilo zrnja, niso mogli dovolj nahraniti svinj in posledica slabo hranjenih svinj je bilo pomanjkanje masti. Kmetje so morali oddajati tudi mast glede na težo svinje, in ker svinje niso bile lepo rejene, jim po oddaji tudi ni ostalo skoraj nič masti. Med drugim je primanjkovalo tudi usnja za obutev (izdelovali so se lesenih čevlji in čevlji z lesenimi podplati²⁰), primanjkovalo je olja, kave, sladkorja, petroleja, tobaka...²¹

Da bi bile vse njive pravočasno posejane in obdelane (saj je primanjkovalo moških) so bile ustanovljene »žetvene komisije«, katerih člani (poleg župana še drugi posestniki in šolski upravitelji v občinah) so morali nadzirati delo po poljih. Vsak član je moral poskrbeti, da so bila vsa polja do 20. maja zasajena.²²

V letu 1916 je bila rekvizicija zelo huda, vojska je s prebivalstvom surovo ravnala. Mletje žita so nadzorovali z zapisniki, ki so jih morali voditi za vsako stranko poimensko mlinarji sami. Viničarji so imeli velike težave s preskrbo s hrano za najete delavce, saj je sami niso pridelovali, če delavcem niso zagotovili hrane ni prišel nihče delat niti za dobro plačilo.²³

Kljub velikim odvzemom živil, sena in slame je vojska v letih 1917 in 1918 s konji vred stradala. Zato so naselja ob železniških progah, kjer so se ustavljali vojaški transporti, utrpela veliko škodo, saj so sestradani vojaki »oskubili« sadna drevesa, vrtove, jemali za sestradane konje pokošeno travo s travnikov ali posevke na njivah. Da se zaradi lakote vojaki ne bi pritoževali in bili celo nasilni, so dobili orožje šele, ko so prišli na bojišče.²⁴ V celotnem vojnem obdobju so Središčani oddali 387 glav goveje živine, prirastek jim je nastajal s teleti, ki jih niso jemali. Zmanjšanje števila goveje živine in konjev je imelo za posledico manjšo količino mleka in gnoja, to je pomenilo slabše obdelovanje zemlje, to pa manjši pridelek.²⁵ Leta 1917 so morali Središčani oddati 100 kosov perutnine. Kupiti se ni dalo nič, kvečjemu se je lahko kaj zamenjalo. Če pa je bilo že kaj naprodaj, je bilo tako drago, da si navadni ljudje tega niso mogli privoščiti.²⁶ Zaradi vojnega stanja je bilo ob prazniku vseh svetnikov celo prepovedano prižiganje sveč na grobovih.²⁷

Zaradi manjše proizvodnje so se cene živilom in industrijskim predmetom postopno zelo povišale. Primeri povišanja cen: leta 1917 je stal 1 meter platna 70K (prej 1K), moška obleka 400–600K (prej 55–60K), klobuk 40K (prej 2K), par čevljev 160–200K (prej 5–6K), dober konj 4000–6000K (prej

19 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravljal A. Klasinc) – izpiski za leto 1917.

20 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 101, spisi za leto 1916, spis 14.3.1916: dopis govori o dostavi lesenih čevljev krajevniemu šolskemu svetu, da se da dobiti čevlje samo z lesenimi podplati).

21 SI_ZAP/0070_00070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 16–18.

22 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 101, spisi za leto 1916, zapisnik žetvene komisije, spis št. 543:

23 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravljal A. Klasinc) – izpiski za leto 1916.

24 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 16–18.

25 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 19.

26 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 16–18.

27 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 16–18.

600K)...Na žalost so se cene še dvigale in dosegle leta 1918 res nemogočo višino: čevlji so stali 300–500K, moška obleka 600–1000K, konj 6000–16000K... Težaki so na dan zaslužili 3–4K.²⁸ Iz zapisanega je razvidno, da je vrednost denarja padla. Država ni imela več kritja za papirnati denar, ki je bil v obtoku. Ljudje so zaradi kovinske vrednosti raje obdržali drobiž kot papirnati denar.²⁹

Zadnji dve leti vojne niso stradali samo vojaki na fronti, ampak tudi prebivalci. Tako so razne rekvizicije zredčile vsa živila na podeželju, pomanjkanje živil pa so še veliko bolj občutili v mestih. Tako so prihajali na podeželje trumoma z vlaki delavci in meščani s Ptuja in celo iz Maribora s praznimi nahrbtniki in potovalkami. Prihajali so z denarjem, oblekami in s posteljnim perilom, z gospodinjskimi predmeti, upajoč na zamenjavo le-tega za hrano. Hodili so tudi na Hrvaško, ki je bila z rekvizicijami manj obremenjena. Kupovali so vse, kar so bili kmetje pripravljeni prodati ali zamenjati za blago.³⁰ Država je preko razglasov opominjala prebivalce-kmete na nadomestne oblike krme za živino (predlagala je različne drevesne sadeže in drevesno listje).³¹

Tihotapljenje

Središče je bilo s svojo obmejno lego primeren kraj za tihotapljenje. Iz Medžimurja in Hrvaške so tihotapci v Središče dovažali predvsem jajca, zrnje, govedo, svinje, mast, maslo, meso, perutnino, fižol, prav tega naj bi se preko Središča pretihotapilo v vojnem času od 150 do 200 vagonov (1 kg fižola je stal 8K). Tihotapce so kaznovali madžarski in hrvaški obmejni stražarji, ki so jim odvzeli blago (naložena jim je bila tudi zaporna kazen), naše oblasti pa tega tihotapljenja niso preganjale, ampak so ga celo podpirale.³²

Zbiranje železja, zvonov

Za potrebe vojske so po domovih prisilno jemali kotle za žganjekuho, bakrene kotličke za segrevanje vode pri štedilnikih, bakren in medeninast okit konjskih vpreg, strelovode (pobrali so jih iz cerkva in šolskih poslopij³³), medeninaste gospodinjske predmete: žlice, možnarje, likalnike, svečnike...³⁴

Razpad (zahodne) fronte novembra 1918

Poverjenik za notranje zadeve je 7. novembra izdal prebivalcem navodilo, kako naj ravnajo z vojaki ob njihovem vračanju iz italijanske fronte proti svojim domovom. Prosil jih je, naj z njimi ravnajo lepo in jim dajo, kar jim pač lahko še dajo, da se le izognejo nasilju in opustošenju. Na primernih mestih so pripravili javne kuhinje, vojaške konje, ki so zaostajali, so lahko zaklali, njihovo meso se je uporabilo za vojake...³⁵ Skozi Središče je šla konjenica s topničarji, vendar se niso ustavili. Na Tratah

28 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Trška občina Središče, šk. 12, ovoj 103, izvlečki iz sejnih zapisnikov za leta 1882–1918 (napravil A. Klasinc) – izpiski za leto 1917.

29 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 19–20.

30 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 22.

31 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 100, spisi za leto 1915: Opomin za nadomestna krmila, 30. avgust 1915.

32 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 23.

33 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1914–1918.

34 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 18.

35 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 20.

je bivakiral oddelek 70. Madžarske divizije in pustil ob svojem odhodu seno ter enega konja, ki ga je nato občina na dražbi prodala za 142 kron.³⁶ Kupovanje vojaških konjev je bilo strogo prepovedano, vendar so nekateri kljub temu to počeli; tako je neki Središčan kupil konja za pol hlebca kruha.³⁷

Nastanek »zelenih straž« in ropanje civilnega prebivalstva

Ko se je začela sesuvati avstro-ogrska monarhija in z njo njen varnostni aparat (orožništvo in policija), se je prebivalstvo začutilo svobodno in sproščeno. Posledica te sproščenosti je bil nastanek »zelenih gard«, oboroženih skupin civilnega prebivalstva in pobeglih vojakov, ki so začele ropati trgovine in privatne hiše ter odnašati vse kar so lahko. V naglici so nastale »narodne straže«, ki pa tem tolpom niso bile kos. Tako je tudi v okolici Središče ropala takšna skupina oboroženih moških. Lastniku parnega mlina Jakobu Zadravcu so poslali opozorilo – zahtevo, naj jim dostavi vino in moko, če ne, bodo napadli mlin. Ker se ni odzval na njihove grožnje, so ga res napadli, vendar je bil napad s pomočjo »narodne straže« odbit. Ista skupina je napadla tudi Golenkovo trgovino pri Miklavžu, pri čemer je dve osebi ranila. Na trgovine v Ormožu pa so navalili prebivalci kar brez orožja in si prisvajali vse, kar so mogli odnesti. Da bi se izognili zagroženi kazni, so potem nosili naropano blago nazaj.³⁸

Vojna je vplivala tudi na šolo in učence

Šolsko leto 1913/14 se je zaradi vojnih razmer končalo že 1. avgusta, čeprav bi moral pouk potekati še ves avgust. Zamujene ure so nameravali nadomestiti v naslednjem šolskem letu med različnimi počitnicami, ob pouka prostih četrtkih, pouk pa bi podaljšali do 15. septembra, saj so vsi domnevali, da se bo vojna hitro končala.³⁹ Zaradi začetka vojne v mesecu avgustu se je okrajni šolski svet na Ptuj obrnil na krajevne šolske svete in vodstva šol, naj predstavijo začetek šolskega leta na pomlad. Vendar se je večina odločila, da se začne šolsko leto 1914/15 kar jeseni.⁴⁰

Podaljševanje počitnic zaradi dela, ki so ga otroci morali opravljati doma sedaj še več, saj je primanjkovalo delovne sile, so se pojavljale skozi vsa vojna leta. Krajevni šolski svet Središče je prosil za odložitev začetka šolskega leta vsaj do 15. novembra s pripombo, če bo vreme lepo, drugače se lahko pouk začne prej.⁴¹ Večkrat so se pojavile tudi nalezljive bolezni, ki so zaprle šolska vrata predčasno ali pa kar za nekaj tednov (tako so ošpice in škrlatinka povzročile, da so se zaprla šolska vrata na OŠ Tomaž od januarja pa vse do aprila 1917).⁴² Kljub vsemu pomanjkanju in bedi so se še našli nekateri posamezniki, ki so pomagali otrokom v središki šoli z opoldansko toplo malico.⁴³

Ker so morali za vojno sposobni učitelji na fronto, je bilo glavno breme tudi tukaj na ženskah – učiteljicah. Zaradi pomanjkanja osebja so združevali razrede. Tako je bilo v združenem razredu, kjer je bilo običajno 90 otrok; če je deževalo jih je bilo okoli 30, ob lepem vremenu pa samo 12–20 otrok.

36 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 20.

37 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 21.

38 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 23–24.

39 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolsko leto 1913/14.

40 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 99, spisi za leto 1914, obvestilo o začetku šolskega leta.

41 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 102, spisi za leto 1917 in ovoj 103, spisi za leto 1918, zapisnik seje krajevnega šolskega sveta 22.9.1918,

42 SI_ZAP/0125 OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

43 SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12, ovoj 102, spisi za leto 1917 in ovoj 103, spisi za leto 1918, zapisnik seje krajevnega šolskega sveta 22.9.1918.

Zaradi majhnega obiska otrok je bil pouk med 8.–12. uro, tako da so bili otroci lahko popoldan prosti⁴⁴ (prej je bil pouk deljen na dopoldan med 8. in 12. uro in popoldan med 13. in 15. uro⁴⁵).

Parola avstrijskih oblasti je bila »šola je zdaj postranskega pomena, vsi moramo delati le za vojsko, za našo pravično zmago«. Besede začasnega vodje šole pri Veliki Nedelji Jakoba Preindla: »Nobeno delo ni bilo tako nizkotno, nečastno, da se ga ne bi zaupalo učitelju. Učitelji so bili v času vojne najbolj zaničevana kasta... Imel sem izredno čast funkcionirati v šolskem okolišju kot cotar«. Učitelj Preindl je bil v vojnem času označen kot p.n. (politično nezanesljiv), vendar mu je kljub temu politična oblast zaupala prenekatero nalogo (po njegovem »rokovnjaške posle«). Dalje piše v šolski kroniki: »Če nisi mignil na migljaj, gorje ti!! Ves čas vojne je bilo za narod in za šolstvo eno samo mučenje in zatiranje. Za napredek v šolstvu ni bilo nobene možnosti.«⁴⁶

SI_ZAP/0219 Zbirka razglednic, razglednica avstro-ogrskega vojaka. Na hrbtni strani je napisano: Spomin na vojaško službo v bojnem letu 1914. Beljak, 26.12. Adolf. Pripis na hrbtni strani: ravnatelj šole na Hardeku Adolf Rosina, št. 804.

Pouk se je kljub vojnim razmeram začel vsako leto tako kot do tedaj prve dni v novembru, le leta 1917 se je začel šele 10. decembra zaradi razsajajoče griže. Enako se je ponovilo leta 1918 zaradi španske gripe in davice, ko je bil pouk odpovedan vse do konca decembra.⁴⁷ Zaradi izjemnih vojnih razmer so šolske oblasti dovolile v poletnih mesecih izostanek od pouka otrokom, starejšim od deset let. (Prej je veljala oprostitev od pouka za dva tedna samo tistim, ki so obiskovali 7. in 8. razred, da so lahko pomagali doma pri gospodarskih opravilih.) Zaradi pomanjkanja oblačil in obutve ter zelo hudih zim (v letu 1917) je bil šolski obisk tudi v zimskih mesecih precej slab.⁴⁸ Tako so otroci pripomogli k temu, da se ni ustavilo prenekatero poljedelsko delo. Pridelalo se je toliko hrane, da so se lahko dogajale rekvizicije pridelkov. Pri tem so šolski otroci telesno in duševno nazadovali in npravno propadali.

44 SI_ZAP/0125, OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918, SI_ZAP/0187 OŠ Kog pri Ormožu 1931–1945, šk. 2, ovoj 16, Izvleček iz kronike za obdobje 1779 do 1928 in SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

45 Jurkovič, Nada: Zgodovina šole v luči kronike (1878–1910). V: Destrnik, čas, ljudje, dogodki, Destrnik: Občina, 2006, str. 164.

46 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

47 SI_ZAP/0136, OŠ Hum pri Ormožu 1819–1977, šk. 24, ovoj 117, Zapisniki učiteljskih konferenc 1918–1940, vpisi za leto 1918 in SI_ZAP/0125, OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

48 SI_ZAP/0125, OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

Vojna je na mah uničila sadove šolskega dela predvojnih let. Na šoli so se neprestano menjavali učitelji, kar nikakor ni koristilo šolskemu pouku. Prav tako se je zanemarjala telesna vzgoja, ki je bila običajno po koncu pouka. Otroke so spuščali eno uro prej od pouka, prav v tem času, ko naj bi telovadili. Šolskih izletov ni bilo.

Šolska mladina je morala pod nadzorom učiteljev prodajati zunaj šolskega posloplja karte in znake v prid Rdečemu križu, nabirati listje robidnic in jagodnic (kar so potem poslali na fronto za čaj), koprive, gobe, divje kostanje, gozdne sadeže, koščice, kosti, grozdne peške, leskove palice, zbirati so morali po hišah kovine in izdelke iz kovine, volno, kavčuk, odpadno volno, papir, cunje...⁴⁹ (to se je dogajalo med poukom). Zaradi velikega pomanjkanja med prebivalstvom je decembra 1915 ameriški odbor poslal 28 kosov obleke za božičnico. Učitelji pa so razdelili vojaške čevlje med prebivalstvo (odkupiti jih je bilo možno po nizki ceni) in vojaške čevlje za šolarje (brezplačno).⁵⁰

Otroci so tudi z izdelki pomagali vojakom na fronti; tako so deklice višjih razredov šole pri Veliki Nedelji za vojake izdelale naslednje pletenine: 144 ušesnih pokrival, 29 zapestnikov, sedem dokolenk, sedem parov nogavic, 30 grelnikov kolen, 20 snežnih kučem, 50 krp za noge, iz papirja pa so izdelali 457 parov podplato.⁵¹

Učitelji so bilo prisiljeni opravljati mnoga druga dela, zato se pouk ni izvajal redno. Vodja šole pri Veliki Nedelji Preidl je zapisal v kroniki seznam izvenšolskih opravil – nalog: bil je komisar komisije za pregledovanje žitnih zalog, član žetvene komisije, popisoval je zaloge krompirja, sena in slame, popisoval govejo živino in svinje, bil predsednik prevzemne komisije za oddajo kovinskih predmetov, popisoval nasadne površine, kot potovalni učitelj predaval po občinah, nabiral od hiše do hiše vojna posojila, v občinskih uradih vodil delitev izkaznic za kruh in moko in od februarja 1917 dalje sam izdajal različne karte, izplačeval je vojaško podporo za pet občin, prodajal razne predmete v korist vojnega urada, bil je pooblaščenec avstrijskega vojaškega vdovskega sklada in sklada za siromašne, za katerega je sklepal vojna zavarovanja; vodil je referat za pisanje prošenj za oprostitev vojaške službe kmečkim črnovojnikom⁵² na podlagi vojnih dajatev, bil je pooblaščen za pisanje raznih prošenj v vojaških zadevah ter v zadevah glede dajatev in podpor.⁵³

49 SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče (1910–1945), šk. 28, ovoj 70, str. 19.

50 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

51 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

52 Med črno vojsko so spadala društva, ki so imela vojaške znake, npr. veteranska in strelska društva, častniki in vojaški uradniki v pokoju ali zunaj službe, ki jih niso potrebovali v vojski, domobranstvu ali mornarici do dopolnjenega 60. leta starosti, ter osebje žandarmerije, finančne straže in državno gozdarsko osebje, če jim je služba to omogočala. Največ črnovojnih obveznikov je bilo med državljani, sposobnimi za vojsko v starosti od 19 do 42 let, ki niso pripadali vojski, mornarici ali domobranstvu. Sprejemali so tudi prostovoljce. Črna vojska je bila podrejena posebnim črnovojnim častnikom, ki so bili častniki vojske ali domobranstva in za to posebej določeni, in častnikom v pokoju. Častniki črne vojske so bili uniformirani, podčastniki so imeli svoja častna znamenja (zvezde in portepé), moštvo, ki je bilo v civilni obleki, pa je imelo na levi roki črno-rumen trak z napisom bataljona, ki mu je pripadalo. Črnovojniki so bili od dneva poziva do izpusta iz vojaške službe podrejeni vojaškim kazenskim in disciplinskim zakonom. Vir: http://sistory.eu/TEI_publicacije/razstave/Kranjska_v_prvem_letu_velike_vojne/ch04.html (Barbara Žabota). Vojaki, ki zaradi starosti ali različnih telesnih pomanjkljivosti niso bili sposobni za služenje v redni vojski. Na fronti so jih uporabili le v skrajni sili, sicer pa so delovali v zaledju kot pripadniki pomožnih enot (Matija Turk): <http://www.svetinjjudje.si/si/clanki.wlgt?Id=4135>

53 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja 1878–1990, šk. 12, Šolska kronika 1907/08–1939/40, vpisi za šolska leta 1914–1918.

Tudi učitelji so morali v korist Rdečega križa prodajati razne znake, dopisnice, prstane, navduševati prebivalstvo za vojno posojilo. Mnogi so bili ponosni na to, da so cesarju denar posodili, pa čeprav so bili to zadnji prihranki. Seveda so morali biti učitelji pri varčevanju vzgled z dejanji in besedami. V šolskih poslopih so mladinci in šolarji uprizarjali igre in s tem zaslužili nekaj denarja od vstopnin, ki so ga nato darovali za ranjene in sirote ali za vojni sklad.⁵⁴

Zaradi vojne sta se spremenila učni načrt in učna snov. V šoli so brali in pripovedovali o dnevnih dogodkih s front. Ti pogovori naj bi v otrocih budili domoljubno navdušenje in izražali nespremenljivo zvestobo do vladarja. V šoli se je gojila ideja edinosti, marljivosti, vestnosti in požrtvovalnosti. Pouk pri zgodovini se je vezal s trenutnimi dogodki, pri zemljepisu se je razlagal medsebojni vpliv narodnega gospodarstva in političnega življenja posameznih narodov.⁵⁵

Posledice vojne po besedah učitelja na šoli pri Veliki Nedelji Jakoba Preindla: »Pogin tisoče in tisoče naših najboljših ljudi, nešteto pohabljenec, pomanjkanje delovne sile, nemorala, neznosna draginja, pomanjkanje najbolj osnovnih življenjskih potrebščin, bujno cvetoče tihotapstvo in verižništvo, lepo se razvijajoč kapitalizem in padec naše valute.«⁵⁶

Ključne besede

Ormož in okolica, 1. svetovna vojna, živilske nakaznice, pomanjkanje, lakota, šola.

Viri

Časopis Štajerc (izhajal na Ptujju med leti 1900 in 1918).

Zgodovinski arhiv na Ptujju (ZAP)

SI_ZAP/0007, Trška občina Središče 1614–1953, šk. 12.

SI_ZAP/0070, Rokopisna zbirka 1496–1956, Ivan Najžer: Trg Središče, 1955 (zgodovinski podatki od 1910 do 1945), šk. 28.

SI_ZAP/0136, OŠ Hum pri Ormožu 1819–1977, Zapisniki učiteljskih konferenc 1918–1940, šk. 24.

SI_ZAP/0204 OŠ Velika Nedelja 1878–1990, Šolska kronika 1907–1941, šk. 12.

SI_ZAP/0187 OŠ Kog pri Ormožu 1931–1945, Šolska kronika 1870–1936, šk. 64.

SI_ZAP/0006 Zbirka muzejskega društva Ptuj 1605–1961, šk. 46.

54 SI_ZAP/0125 OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

55 SI_ZAP/0125 OŠ Tomaž pri Ormožu, šk. 64, Šolska kronika 1870–1936, vpisi za leta 1914–1918.

56 SI_ZAP/0204, OŠ Velika Nedelja, šk. 12, šolska kronika 1907/08–1940/41, vpis za šolska leta 1914–1918.

Povzetek

Tako kot drugod po Sloveniji in Evropi je morija 1. svetovne vojne prvič zajela tudi civilno prebivalstvo z neslutnimi katastrofami, kot so pomanjkanja, lakote, zaplembe, zastraševanja... Vojna je zahtevala zdrave močne moške, na domovih so ostale le ženske z otroki in s starci. Ker so bile potrebe vojske izredno velike (hrana, obleka, orožje...), so tudi prebivalci v zaledju morali skrbeti za njihovo preskrbo, kar pa je bilo zelo težko. Pridelava hrane je bila zelo slaba, saj je primanjkovalo semen, delovno vprežno živino so odpeljali za potrebe vojske, primanjkovalo je kreme za živali, zato so se živali počasneje redile, posledično je bilo manj hrane, obvezne oddaje hrane so ljudi pahnilo v lakoto. Špekulacije s prebrano so dosegle astronomske cene za osnovne življenjske potrebščine, na boljšem so bili le kmetje, ki so hrano pridelovali, vsi ostali pa so morali za hrano plačevati velike zneske. Razbobotilo se je tihotapljenje hrane predvsem v okolici Središča ob Dravi zaradi bližine Hrvaške, kjer obvezne oddaje hrane niso bile tako stroge.

Istočasno z mobilizacijo se je začela gonja prosti Slovence, ki so se zdeli nevarni ali politično nezanesljivi. Izvajale so se številne aretacije in hišne preiskave. Slovenci so bili sumljivi samo zato, ker so bili zavedni. Žal se je razbobotilo med krajani tudi ovadništvo, posledica katerega so bile aretacije in zapiranje. Marsikdo je bil zaprt brez zaslišanja. V zaporih so Slovence mučili, zasramovali, nekatere celo ustrelili.

Vojna je zelo škodila otrokom. Šolski otroci so v tem štiriletnem obdobju telesno in duševno nazadovali in npravno propadali. Vojna je na mah uničila sadove šolskega dela predvojnih let. Na šolah so se neprestano menjavali učitelji, kar nikakor ni koristilo šolskemu pouku. Večina dela je bila ponovno na ramenih žensk – učiteljic. Otroci so morali delati v dobro raznih dobrotelnih organizacij kar v času pouka. Tako so sodelovali pri mnogih nabiralnih akcijah. Ker so morali priskočiti na pomoč pri domačih opravilih, so veliko manjkali pri pouku. Kar nekajkrat med vojno so razhajale hude nalezljive bolezni, ki so spet povzročile izpad pouka. Parola avstrijskih oblasti je bila »šola je zdaj postranskega pomena, vsi moramo delati le za vojsko, za našo pravično zmago,« kar dovolj pove o skrbi za šolsko mladino.

V so tragedijo vojne lepo povzame navedek učitelja na osnovni šoli pri Veliki Nedelji Jakoba Preindla: »Pogin tisoče in tisoče naših najboljših ljudi, nešteto pobabljenec, pomanjkanje delovne sile, nemorala, neznosna draginja, pomanjkanje najbolj osnovnih življenjskih potrebščin, bujno cvetoče tihotapstvo in verižništvo, lepo se razvijajoč kapitalizem in padec naše valute«.